

Teatre lliure

© Attilio Ulisse

dolore sotto chiave
de Eduardo de Filippo
direcció Francesco Saponaro

Gràcia . del 6 al 8 de març

Dolore sotto chiave

de **Eduardo de Filippo** direcció **Francesco Saponaro**

intèrprets

Tony Laudadio / Luciano Saltarelli / Giampiero Schiano

escenografia i vestuari **Lino Fiorito** / il·luminació **Cesare Accetta** / so **Daghi Rondanini**

ajudant de direcció **Giovanni Merano** / ajudant de vestuari **Francesca Apostolico** / cap tècnic **Lello Becchimanzi**

coproducció **Teatri Uniti, Napoli Teatro Festival Italia**
en col·laboració amb la **Università della Calabria**

agraïments **Raffaele Galiero** per la versió en napolità d'*l pensionati della memoria* i
Rosalba Ruggeri

espectacle en italià sobretitulat en català

durada aproximada **1h. 20' sense pausa**

seguiu #dolorechiave al twitter

horaris: divendres a les 20:30h.

dissabte a les 17:30 i a les 21h.

diumenge a les 18h.

preus

29"

26" compra avançada

24,50" amb descompte (excepte els dies de l'espectador)

22" dissabte a la tarda (dia de l'espectador)

15" tarifa última fila

El director napolità **Francesco Saponaro** dirigeix la companyia napolitana dels Teatri Uniti en dues comèdies breus de **De Filippo**: *Dolore sotto chiave* (1958) i *Pericolosamente* (1938). Dos actes únics poc habituals dels escenaris, carregats d'humor negre, que es presenten precedits d'*I pensionati della memoria*, de **Pirandello** (1914). Tres per un.

I pensionati della memoria

Un enterramorts explica als seus conciutadans la sort que tenen de no haver de tractar amb tots els morts. Ells acompanyen el mort al cementiri, pateixen, i després ja està. Per a ell, en canvi, les coses són diferents perquè tots els morts li reapareixen, més vius que abans. La funerària té records d'ells, realitats concentrades en ells, i mentre ell visqui ells també viuran. En realitat, diu l'enterramorts, els coneguts ploren el mort perquè ell ja no els pot donar cap realitat, perquè la seva total insensibilitat els continua turmentant. Això és un acte egoista, perquè els coneguts li han donat una realitat feta per ells, per la il·lusió de la seva vida, i ben poc per la del mort.

Dolore sotto chiave

Rocco Capasso, que fa d'enginyer a Sardenya, torna de sobte a casa de la seva germana Lucia. Ella fa onze mesos que s'ocupa d'Elena, la seva cunyada, que està a les acaballes. Lucia li impedeix veure-la; diu que l'emoció la podria matar. Rocco, exasperat per la durada de la **agonia**, entra violentament a l'habitació d'Elena i, per gran sorpresa seva, troba la cambra buida. Lucia li confessa que la seva dona va morir fa temps, però que li ha estat amagant la veritat per no provocar-li aquest dolor. Rocco s'enfurisma perquè fa temps que s'estima una altra dona, amb qui aviat tindrà un fill però que, cansada d'esperar-lo, ha decidit anar-se'n amb un altre. Al Rocco li han pres la pena i el dol. Mentrestant, els veïns comencen a arribar per donar-li el condol.

Pericolosamente

Michele torna dels Estats Units a Nàpols i el seu amic Arturo s'ofereix a llogar-li una habitació a casa seva. Quan Michele va a visitar l'estança, s'hi troba Dorotea, la dona d'Arturo, que li explica que el seu marit cada dia perd els papers i irat li dispara. Que en els dos anys de matrimoni ha intentat assassinar-la diverses vegades però ella se n'ha salvat de miracle. Michele queda horroritzat d'aquesta confessió. Llavors arriba Arturo.

Trenta anys després de la seva mort i després de la grata experiència del muntatge espanyol de *Yo, el heredero* (*Io, l'erede*), torno a Eduardo de Filippo amb dos actes únics: *Dolore sotto chiave* i *Pericolosamente*, enriquets amb una *ouverture*, adaptació en vers i en llengua napolitana del relat de 1914 de Luigi Pirandello *I pensionati della memoria*.

Dolore sotto chiave (1958) es va passar per la ràdio l'any següent amb Eduardo i la seva germana Titina en els papers protagonistes . els germans Rocco i Lucia Capasso. Es va muntar al teatre dues vegades dirigit per l'autor, amb Regina Bianchi i Franco Parenti el 1964 (amb *El barret de cascavells* de Luigi Pirandello) per la reobertura del Teatro San Ferdinando de Nàpols i el 1980 (amb *Gennareniello* i *Sik-Sik*) amb Luca De Filippo i Angelica Ippolito.

A *Dolore sotto chiave* els bons sentiments com la caritat cristiana, la compassió o la mania burgesa de la beneficència es tronen armes impròpies per dissimular, en els afectes, aquella secreta predisposició de l'ésser humà al control i al domini de l'altre. El tema de la mort amenaça silenciosament i el dolor del dol és amagat i sufocat per un joc subtil de xantatges i malentesos, típics dels contextos familiars.

A casa dels germans Capasso, un interior burgès on una cambra de la mort ha custodiat durant onze mesos el simulacre del dolor, Déu i els morts hi són presents fins al punt de ser invocats com a veritables presències, jutges supremes del bé i del mal. Eduardo aconsegueix entrellaçar diversos registres i gèneres que se succeeixen a la corda fluixa del cinisme i de la ironia. Els fets s'apcoloreixen amb trames còmiques, a voltes paradoxalment carregades d'una exasperació morbosa i grotesca.

A *Dolore sotto chiave* s'evoca un objecte-símbol, usat com a amenaça subtil de suïcidi pel pobre Rocco Capasso: el revòlver, que a *Pericolosamente* (1938) es materialitza i es transforma en un autèntic instrument de tortura conjugal i en el remei de les rareses intempestives d'una esposa capriciosa.

L'acte únic, per l'aparent immediatesa d'un esquetx, gran èxit del Teatre Humorístic dels De Filippo, transcorre tota en el clàssic litigi conjugal. Cada vegada que Dorotea allibera les seves intemperàncies, Arturo, per restablir l'ordre familiar, empenya el revòlver carregat i li dispara, desencadenant la còmica reacció de terror per part del seu desinformat amic Michele, que acaba de tornar a Nàpols després d'una llarg viatge de feina. Tot i que el text hagi nascut a les acaballes dels anys trenta, Eduardo en potencia la càrrega visionària per experimentar nous llenguatges també en cinema. Adapta *Pericolosamente* i dirigeix Marcello Mastroianni, Luciano Salce i Virna Lisi a *L'ora di punta*, un episodi de la pel·lícula *Oggi, domani e dopodomani* (1965) i

aconsegueix un descentrament absolutament contemporani. En ple boom econòmic, la febril set de emancipació femenina es pot aplacar, un cop més, només amb un tret. Però és un tret que es multiplica infinitament. L'infal·lible mètode de Arturo és copiat per tots els marits: el tret ressona per les cases dels veïns, pel barri, pels carrers, entre els gratacels i els clàxons d'una metròpoli que explota a cop de pistola.

Francesco Saponaro

Autor

Eduardo de Filippo

Nàpols 1900 . Roma 1984

Neix el 24 de maig al carrer Giovanni Bausan de Nàpols. És fill d'Eduardo Scarpetta i de Luisa de Filippo. Als quatre anys fa la seva primera aparició a l'escenari del Teatro Valle di Roma, en la paròdia d'Eduardo Scarpetta de l'òpera *La Geisha*. Mentre és petit, fa de figurant i obté petits papers, primer a la companyia del pare i després a la de

Vincenzo Scarpetta, fill d'Eduardo Scarpetta. Després d'haver anat a l'escola Romanelli, el 1911 l'internen, a causa del seu caràcter inquiet, a l'Institut Chierchia. L'estiu del 1912 actua a la revista de Rocco Galdieri i el 1913 deixa inacabats els estudis d'ensenyament mitjà. Es converteix en autodidacta mitjançant moltes lectures, sobretot d'obres teatrals que ja havia après a entendre amb l'ajut del seu pare. Eduardo Scarpetta l'obligava a llegir i a copiar cada dia, durant dues hores, comèdies d'autors italians i dialectals. Entra a la companyia d'Enrico Altieri, que actua a Nàpols al Teatro San Ferdinando, a l'Orfeo i al Trianon. Hi torna també l'estiu següent. Continua doncs la seva formació com a actor: a les farses, interpreta papers bastant importants i difícils, mentre que als drames interpreta papers secundaris. El 1914 el fan fix a la companyia de Vincenzo Scarpetta, i s'hi estarà fins al 1922. Allà aprèn l'artesania abans que l'art: transporta el material del magatzem a l'escenari, fa de pintor i també de apuntador. Després de la Primera Guerra Mundial, quan la companyia es troba a Roma, interpreta amb gran èxit el paper de graciós i altres personatges còmics importants. Del 1920 al 1922 fa el servei militar a Roma, a la Caserna del II Reggimento Bersaglieri al Trastevere. Gràcies a la fama que ha obtingut, continua fent d'actor dins i fora la caserna. Organitza la companyia de prosa del regiment, per a la qual escriu actes únics i esquetxos que passen a formar part del repertori dels soldats actors. Escriu també *Farmacia di turno*, el seu primer acte únic publicat. Les representacions es fan cada dissabte a les cinc de la tarda en un entarimat al pati de la caserna. Gràcies a aquesta activitat pot sortir cada nit de la caserna per recuperar el seu lloc al Teatro Valle amb la companyia de Vincenzo Scarpetta. Un cop acabat el servei, deixa la companyia de Vincenzo Scarpetta per entrar a la de Francesco Corbicini. Debuta al Teatro Partenopeo de Nàpols amb *Surriento gentile* d'Enzo Lucio Murolo. És la primera comèdia que dirigeix professional. De seguida el contracta Vincenzo di Napoli. A la seva companyia de revista fa el protagonista

còmic, col·labora en la redacció dels guions amb escenes inspirades en fets de la vida quotidiana i escriu la seva primera comèdia publicada, *Uomo e galantuomo*. El 1923, content però no satisfet de l'èxit obtingut fàcilment al teatre de revista, torna a la companyia de Vincenzo Scarpetta i s'hi queda fins al 1927. Mentre la companyia actua al Teatro Fossati de Milà, Renato Simoni, el crític italià més important de l'època, es fixa en ell i li dedica cinc línies al *Corriere della Sera*. Aquell mateix any mor el seu pare a Nàpols. Posteriorment forma companyia amb Michele Galdieri durant l'estiu. Representen *La rivista che non piacerà* al Teatro Fiorentini de Nàpols, que fa gira per tota la província i obté un gran èxit. Durant la temporada teatral de 1927-28, ja amb una certa experiència pel que fa al teatre dialectal i al teatre de revista, vol enriquir la seva pròpia formació artística actuant en obres del repertori nacional. L'empresari Sebastiano Bufi el contracta per a la companyia Carini-Falconi. Actua en drames de Dario Nicodemi i Giovacchino Forzano. La companyia es dissol per falta de fons tot i l'èxit artístic obtingut. Eduardo torna a la companyia de Vincenzo Scarpetta i hi fa papers de protagonista fins al 1930. S'enamora de Dorothy Pennington, una jove americana que passa les vacances a Itàlia amb la mare i la germana i s'hi casa el 1928, a l'església evangèlica de Via Nazionale, tot i l'oposició de la família de la que no vol tenir actors a la família. El 1929 el conviden a participar a Nàpols, durant l'estiu, a la revista *Pulcinella principe in sogno*, no només com a actor sinó també com a autor de la segona part de l'obra. Firma la revista amb el pseudònim *Tricot* juntament amb Mario Mangini, que utilitza el pseudònim *Kokasse*. La seva contribució és *Sik-Sik, l'artefice magico*, escrita al tren de Roma a Nàpols que l'havia de portar a trobar-se amb la companyia. L'estiu següent repeteix l'experiència amb la Compagnia Molinari i aconsegueix formar un grup a part amb la formació Ribalta gaia, de la qual esdevé el cap. Amb els seus dos germans, Peppino i Titina, presenta treballs escrits per ells. Animat per l'èxit, i un cop deslliurat dels compromisos amb la Compagnia Molinari, el grup passa a dir-se Teatro Umoristico i proven de representar un espectacle de varietats a Palerm, Roma, Civitavecchia i Milà sense obtenir l'èxit esperat. A l'octubre torna a formar part de la Compagnia Molinari, on continua actuant i escrivint. Signa la revista *È arrivato a trentuno!*, que quaranta anys després publica amb el títol *Ogni anno punto e da capo*, i reconstrueix de memòria els diferents esquetsos que la componien. L'estiu del 1931 reformula el Teatro Umoristico, i la companyia dels De Filippo representa el seu repertori propi al Teatro Palazzo de Montecatini, però no en resulta cap gran èxit. A la tardor torna a la Compagnia Molinari fins al desembre. Torna a formar, amb els seus germans, la companyia Teatro Umoristico i el 25 de desembre debuta al cinema-teatre Kursaal portant a l'escenari la seva primera obra mestra: *Natale in casa Cupiello*, que constava en aquell moment d'un acte únic. Aquesta data representa el naixement

definitiu de la fortunada companyia que Eduardo dirigeix fins al desembre del 1944. Havia programat una setmana d'actuacions i a causa de l'èxit es queda amb la companyia fins al final de la temporada. Porta a l'escenari actes únics, la majoria escrits per ell i pels seus germans. El 1932 rep, de mans de Peppino Amato, el seu primer contracte cinematogràfic. Protagonitza, amb Tito Schipa, *Tre uomini in frac*, una comèdia musical. Amb els guanys aconsegueix finançar la seva companyia, de la qual es converteix en cap i el director artístic, i actua en un gran teatre: el Sannazzaro de Nàpols. L'èxit de la temporada 1932-33 li obre les portes de tots els teatres d'Itàlia. El seu repertori inclou, a més de les comèdies dels tres germans, obres de Pirandello, Scarpetta, Paola Riccora, Ernesto Grassi, Lucio D'Ambra, Athos Setti, Luigi Antonelli, Gino Rocca, Armando Curcio, Ugo Betti. Les funcions són en dialecte napolità.

El 1933 Pirandello va al Teatro Politeama de Nàpols per conèixer-lo. Aquesta trobada implica la representació de *Liola*, el 1935, i de *Berretto a sonagli*, el 1936, i la redacció, amb Pirandello, de la comèdia *Abito nuovo*, inspirada en una narració de l'escriptor sicilià. El 1936 el seu comportament antifeixista és denunciat a la Direcció General de la Seguretat Pública, a la Divisió de la Policia Política, del Ministeri de l'Interior. A més s'escriu: «la benevolència dels majors exponents del Departament d'Inspecció del Teatre, la simpatia de la premsa, els èxits financers, no impedeixen a De Filippo parlar del feixisme amb acritud i escarni, ni de contribuir de manera activa a la difusió de ruqueries que haurien de ser i voldrien ser graciosíssimes». L'any següent refusa participar al «dissabte teatral» creat pel règim. Addueix com a excusa que el teatre dialectal és tolerat i, per tant, no és un espectacle que agradi al règim. Cau greument malalt de tifus mentre actua a la pel·lícula *L'amor mio non muore*. (Després de *Tre uomini in frac*, continua la seva activitat cinematogràfica de manera paral·lela a la teatral). Durant dos mesos es debat entre la vida i la mort. Els crítics teatrals ja preparen la seva necrològica, que li envien un cop guarit com a auguri de bona sort. El 1938 continuen les denúncies al Ministeri de l'Interior per les seves crítiques a la manera de fer del règim: «El conegudíssim actor Eduardo de Filippo bé que podria sentir-se satisfet pels èxits de comicitat aconseguits actuant i que, pel que es veu, no sembla que hagin de minvar! En canvi, es preocupa molt, especialment en els sopars nocturns en companyia de gent més o menys sospitosa, de fer bromes de mal gust contra les lleis racials.» Sembla gairebé increïble que no es prenguin mesures contra ell, però el fet és que es creu que Mussolini havia dit: «Els De Filippo no es toquen, són monuments nacionals». Com que no es conforma amb les crítiques fetes en privat, el 1940 escriu, amb Armando Curcio la revista *Basta col succo di limone*, on totes aquestes idees s'expressen valentament. Aconsegueix obtenir, gràcies a la benevolència del censor Zurlo, el vist-i-plau per a la representació, però

quan la revista es representa el 25 de novembre al Teatro Quattro Fontane els feixistes l'acullen amb xiulets. La representació s'interromp a l'inici de la segona part, i es retira de la programació. Una denúncia encara més explícita el 1941 arriba al Ministeri de l'Interior: «Tenim proves fiables del fet que els germans De Filippo, còmics coneguts, són clarament antifeixistes, i en aquest moment estan fent propaganda purament derrotista amb aquells amb què estan en contacte». Els De Filippo, per la informació que ens ha arribat, intenten, sobretot, difondre l'odi contra els alemanys i desitgen la victòria anglosaxona a la qual representaran, per a nosaltres, la vida, sense que haguem de perdre res de tot allò que tenim». En un informe fiduciari transmès pel Ministeri de l'Interior a la Direcció de Policia de Roma el 1943 perquè es facin «acurades i reservades investigacions», s'hi pot llegir: «La nit del 25 de juliol els dos De Filippo, i tot Roma ho pot confirmar, van fer bogeries pròpies de manicomi. Van pagar els primers esvalotadors que van trobar i amb ells van recórrer els carrers de Roma fent un gran xivarri i malmetent tot allò que podia recordar el feixisme. Després, van convidar a casa seva a fer barrila els més canalles d'aquests esvalotadors i van cantar himnes a la mort de Mussolini i a la victòria de Rússia». Eduardo aconsegueix sortir-ne airós una vegada més juntament amb el germà perquè la Direcció de la Policia de Roma «no troba elements concrets que ho confirmin». Però serà l'última vegada. El 1944, després d'haver estat avisat per Totò de la inclusió, amb el seu germà, a la llista dels propers deportats cap al nord, es veu obligat a interrompre les actuacions a l'Eliseo de Roma i a amagar-se a casa dels còmics. La seva mare, que viu a Roma per estar a prop dels fills, segueix amb una comprensible angoixa aquests fets. Es recupera d'una malaltia, però, després d'una recaiguda, mor el 21 de juny, quan els aliats ja han entrat a Roma. Eduardo torna a Nàpols amb la companyia després de tres anys d'absència i continua amb els espectacles fins al 10 de desembre, data en què finalitza el contracte. Després d'això, dissol el Teatro Uморistico.

Acabada la guerra, forma una nova companyia, Il Teatro di Eduardo, amb la seva germana Titina, i debuta al Teatro San Carlo de Nàpols el 25 de març amb la seva segona obra mestra *Napoli milionaria*. És la primera comèdia de la *Cantata dei giorni dispari*, el recull que conté les obres que marquen la seva maduresa com a autor. Les anteriors, fins el 1944, formen la *Cantata dei giorni pari*. La representació és benèfica, en favor dels nens pobres de la ciutat turmentada per la guerra, i la peça és un triomf. Porta *Napoli milionaria* a Roma i a Milà; refà «els camins d'Itàlia», com ja havia fet amb el Teatro Uморistico, i es troba arreu amb una acollida calorosa per part del públic i de la crítica, que ja mantindrà al llarg de tota la seva vida. Il Teatro di Eduardo representa majoritàriament comèdies, però també treballs de Pirandello, Petito, Scarpetta.

Per relaxar-se, Eduardo escriu poesia, que més tard es publica en diversos reculls. El 1947 inverteix tots els seus guanys en la compra del terreny i de les runes del Teatro San Ferdinando de Nàpols, destruït per un bombardeig el 1943. Durant dues temporades teatrals renuncia als escenaris per dedicar-se al cinema, que pot oferir-li els mitjans per reconstruir el «seu» teatre. Escriu guions, dirigeix pel·lícules, actua. Les pel·lícules són: *Napoli milionaria* (1950), *Filumena Marturano* (1951), *I sette peccati capitali* (1952), *Ragazze da marito* (1952), *Napoletani a Milano* (1953), *Questi fantasmi* (1954) i *L'ero di Napoli* (1954). El 1948, després del fracàs del seu matrimoni amb Dorothy Pennington, s'ajunta amb Thea Prandi, una exactriu de varietats, i tenen un fill, Luca. Dos anys després neix la seva filla Luisella. A l'XIè Festival del Teatre de Venècia presenta *La paura numero uno*. El 1954, després d'haver superat les dificultats econòmiques, pot inaugurar el Teatro San Ferdinando, en el qual vol fer renéixer la tradició del teatre napolità. Ell mateix es posa en aquesta ocasió, i per primera vegada, el vestit de Pulcinella i es fa consagrar, sobre el mateix escenari, Pulcinella sota el guiatge de Salvatore De Muto, l'últim gran intèrpret d'aquest rol del teatre napolità. Funda la companyia Scarpettina destinada a formar noves generacions d'actors dialectals i a proposar novament les obres d'Eduardo Scarpetta, que ell mateix revisa, actualitza i porta a l'escenari. Dirigeix la companyia amb Galdieri i Brissone, però no actua. L'any següent participa en el Festival Internacional d'Art Dramàtic de París amb la representació de *Questi fantasmi*. El 1956 es casa amb Thea Prandi quan obté validesa a Itàlia la sentència d'anul·lació del seu matrimoni anterior.

El 1959 escriu una carta oberta al ministre de l'Espectacle en què denuncia la precària situació del teatre italià i dels seus treballadors. El 1960, durant les vacances a Terminillo, mor sobtadament la seva filla Luisella als deu anys d'una hemorràgia cerebral. Eduardo rep la terrible notícia mentre representa *Sabato domenica e lunedì* al Quirino de Roma. Fent un esforç sobrehumà aconsegueix acabar la representació. El 1961 mor també la seva dona Thea. Vivien separats, però la seva mort li causa un gran dolor. A més, ha de tancar el Teatro San Ferdinando, un fet que li provoca un altre disgust, perquè no ha aconseguit obtenir ajuts municipals ni del Ministeri de l'Espectacle. Enregistra per a la televisió nou comèdies seves, que apareixeran a les pantalles el 1962. Aquell any se'n va de gira amb la seva companyia a Rússia, Polònia, Hongria, Àustria i Bèlgica. Porta a l'escenari *Napoli milionaria*, *Questi fantasmi*, *Filumena Marturano*, *Il sindaco del Rione Sanità* i *Il berretto a sonagli*, de Pirandello, amb les quals obté un gran èxit arreu. El 1963 mor la seva germana Titina, que ja l'any 1954 havia hagut de deixar a contracor el Teatro di Eduardo per raons de salut. Eduardo enregistra per a la televisió el serial *Peppino Girella*, basat en

una novel·la de Sabella Quarantotti, una vàlida col·laboradora en aquell moment que esdevindrà més endavant la seva dona. El 1964 es torna a obrir el Teatro San Ferdinando. Eduardo té al seu costat, com a director, Paolo Grassi, que vol promoure el relançament del teatre a partir de la relació amb el Piccolo Teatro de Milà. La seva idea és fer-ne la seu estable d'un teatre nacional napolità. El projecte fracassa a causa de la falta de voluntat política d'oferir suport a una estructura permanent. L'any següent torna a manifestar les injustícies de la situació teatral que ja havia fet públiques en la carta oberta del 1959, alhora que la seva visió del teatre; ara, però, ho fa en forma de treball teatral: neix *L'arte della commedia*, que es representarà al Teatro San Ferdinando. El 1967 presenta *Il contratto* al XXVIè Festival Internacional del Teatre de Prosa, a Venècia. Fa entrar el seu fill amb un contracte fix a la seva companyia amb el nom artístic de Luca della Porta. Luca havia debutat als set anys a l'Òdeon de Milà en l'obra *Miseria e nobiltà* de Ivi i, quan les seves obligacions escolars li ho havien permès, havia representat petits papers a la companyia. A partir del 1974 actua amb el seu cognom. No havent trobat suport, ni per al seu teatre, ni per a l'escola d'interpretació que volia obrir, el 1971 cedeix el Teatro San Ferdinando a l'ETI (Ente Teatrale Italiano). L'any següent representa Napoli milionaria amb la seva companyia al teatre Aldwych de Londres. El 18 de desembre, l'Accademia dei Lincei, en reconeixement a tota una vida dedicada al teatre, li atorga el Premio Internazionale Antonio Feltrinelli de teatre. Entre altres mèrits, se li atribueix de manera específica el d'haver dissolt «els rígids confins del personatge dialectal per donar vida a un personatge únic, sempre ell mateix però sempre diferent, d'una comicitat intensa, poètica, dolorosa, víctima conscient del temps desprietat en què viu». S'assenyala, a més, que la màgia del seu teatre no s'esgota a l'escenari. Els seus textos «tenen vida més enllà de l'eficax interpretació del seu autor. Si no fos així, no es podria explicar l'èxit que han obtingut fora de la seva terra natal, traduïts i interpretats en llengües diferents».

El 1973 es representa *Sabato domenica e lunedì* a l'Aldwych de Londres, dirigida per Franco Zeffirelli i interpretada per Laurence Olivier i la seva dona Joan Plowright. L'èxit és tal que des d'aquell moment cada temporada teatral de Londres conté una comèdia seva. Eduardo representa la seva última comèdia publicada: *Gli esami non finiscono mai*, al Teatro Eliseo de Roma. L'any següent, tot actuant, pateix uns primers símptomes d'insuficiència cardíaca que l'obliguen a suspendre les representacions per sotmetre's a una delicada operació en què se li implantarà un marcapassos. És operat el dia 5 de març i el 27 ja torna a l'escenari per continuar les representacions d'aquesta obra. La seva única preocupació és el futur de la companyia. El 1975 enregistra

per a la televisió . aquesta vegada en colors. tres comèdies de Eduardo Scarpetta i una de Vincenzo Scarpetta. Continua fent televisió fins al 1978 amb les seves comèdies més importants. El 4 de febrer 1977 es casa amb Isabella Quarantotti a Nàpols. Oficia el casament de l'alcalde Valenzi. Al maig esdevé avi: neix Matteo, fill de Luca. El 15 de juliol rep el títol de Doctor Honoris Causa en Lletres per la Universitat de Birmingham. Abans d'això, només Ignazio Silone havia obtingut aquest reconeixement per part d'una universitat anglesa. L'any 79 mor el seu germà Peppino, de qui s'havia distanciat, i que durant aquesta malaltia es reconcilien. Al gener del 1980, després de anys de lluites, funda finalment a Florència la seva escola de part dramàtic en col·laboració amb el conjuntament i l'ETI (Ente Teatrale Italiano), a la manera de la Bottega Teatrale de Vittorio Gassman. El fruit de les seves classes és la comèdia *Simpatia*, escrita pels alumnes a partir d'una idea seva, que es publica l'any següent a l'editorial Einaudi. El 24 de maig celebra els vuitanta anys dalt de l'escenari del Teatro Manzoni de Milà, envoltat per l'entusiasme i l'afecte del públic i per la presència dels alcaldes de Milà i de Nàpols. El 17 de novembre se li atorga el segon títol de Doctor Honoris Causa en Lletres, en aquest cas per la Universitat de Roma. Al setembre del 1981 és nomenat senador vitalici pel president de la República, Sandro Pertini, en substitució de Eugenio Montale, «pels importantíssims mèrits en el camp artístic i literari». La Universitat de Roma el nomena titular del curs de dramaturgia durant el curs acadèmic 1981-82, a l'Institut de Teatro de la Facultat de Lletres. Els estudiants, amb el seu ajut, escriuen diverses comèdies. *Mettiti al passo* és la primera que es publica; es representa el 1982 amb guió de Eduardo i versió dramàtica de Claudio Brachini. El 1982 debuta com a nou senador de la República. Presenta una interpellació a qui aleshores és ministre de Justícia, Clelio Darida, sobre la situació de l'Institut Filangeri de Nàpols dedicat a la reeducació de menors. Des d'aquest moment, Eduardo lluita per aquests nois i intenta crear una fundació per a l'estudi, la recuperació i el desenvolupament de les arts i dels oficis de tradició popular de la Itàlia meridional que els ofereixi la possibilitat de reintegrar-se a la societat a partir del treball. El 1983 recita les seves poesies al Palau dels Esports de Nàpols per recaptar diners per a la fundació, que crearà un centre juvenil destinat a la reinserció dels joves procedents dels instituts de reeducació de Nàpols, Nisida i Procida. A Montalcino, durant l'estiu, tradueix directament de l'anglès al napolità del segle XVII, amb l'ajut de la seva dona Isabella, *La tempesta* de Shakespeare. Descriu el seu esforç amb aquestes paraules: «La traducció ha lliscat sola en només quaranta-cinc dies: m'estava a Montalcino, treballava vuit hores al dia, o fins i tot més; era estiu, feia una calor insuportable fins i tot de nit; suava, suava; l'artritis no em deixava tranquil·la; i en canvi, quan he acabat, m'ha sabut greu perquè estic convençut que Shakespeare ha estat a Nàpols, es veu per la seva manera d'escriure, per la qualitat literària

quan parla de Nàpols, per l'esperit ». I justament a Montalcino, la tarda del 9 de juliol, Eduardo fa una brillant conferència espectacle en què, a més, interpreta dues escenes de *Questi fantasmi*: «[ò] Ara Eduardo ho ha preparat tot. Ell i Pasquale Lojacono són una mateixa persona [ò]. [ò] L'humorisme dolorós cedeix només davant d'alguna saludable guspira d'ironia, davant d'algun entreteniment més reflexiu. No deixa de ser brillant, i provoca sense contradir-se», escriu Rodolfo di Giammarco a La Repubblica. La del 9 de juliol és la seva última representació en públic. El febrer del 1984 es publica la seva musical traduïda de *La tempesta*, de la qual es proposa, a final de maig, fer una edició enregistrada exclusivament amb la seva veu al Teatro Ateneo de Roma. Eduardo participa també en el tercer episodi de la sèrie televisiva *Cuore de De Amicis*, dirigida per Comencini. Interpreta el mestre ancià. Durant l'estiu, enregistra una entrevista sobre la tercera edat que es transmet el 19 d'octubre. Hi explica un concepte paradoxal: «Naixem vells i esdevenim joves.» Durant el XXX Convegno dell'Istituto del Dramma Italiano celebrat a Taormina el 16 de setembre, rep el premi «Una vita per il teatro». El 20 d'octubre havia d'anar a Venècia al XXXII Festival Internacional del Teatre, però les seves condicions físiques no li ho permeten. Mor el 31 d'octubre a Roma. Les seves restes mortals s'exposen en una sala del Senat vigilada per la guàrdia d'honor. Autoritats i centenars de milers de ciutadans desfilen, emocionats, davant del taüt. El funeral té lloc en dues parts: primer a la Basílica de San Giovanni i després a la plaça, en presència de les màximes autoritats de l'Estat, incloent-hi el president Pertini, i davant una multitud commoguda.

informació extreta del volum, *Eduardo De Filippo*, de Fiorenza Di Franco (Roma, Gremese Editore 2001; traducció de Rosa M. Oliveros)

més informació

sobre Eduardo de Filippo
Camilleri parla de De Filippo

<http://www.eduardando.com>

<http://www.vigata.org/eduardo/eduardo.shtml>

i també

Luigi Pirandello

Agrigento 1867 · Roma 1936

Fill d'un ric comerciant, va estudiar a les universitats de Palerm, Roma i Bonn, on es gradua el 1891. Ja a Itàlia, el 1894, un cop acabada la seva primera novel·la, *L'esclusa*, es casa i publica el seu primer llibre de

relats, *Amori senza amore*. El 1897 comença a fer de professor de literatura italiana, i el 1904 treu la seva primera novel·la, *Il fu Mattia Pascal*, que recull molts elements biogràfics de l'autor, i que va ser un gran èxit. Després publica l'assaig *L'umorismo*, el drama *Pensaci, Giacomino!*, el volum de relats *La trampa* i la novel·la *Si gira...*

Amb la representació, el 1917, de la peça teatral *Così è (se vi pare)*, es decanta clarament pel gènere dramàtic i arriba a crear escola per la seva peculiar construcció de la peça teatral, els recursos escènics i la complexitat dels personatges. A partir de 1920 va publicar diverses comèdies, com ara *La signora Morli*, que tocava el tema de la doble personalitat, i *Sei personaggi in cerca d'autor*, que va ser un veritable fracàs. Amb *Enrico IV*, estrenada el 1922, va recuperar el favor del públic. En aquests anys deixa l'ensenyament, es dedica per complet a escriure, i comença a ser conegut arreu del món.

El 1925 accepta la direcció del Teatro d'Arte de Roma i quatre anys després és nomenat membre de l'Acadèmia de la Llengua italiana. Són d'aquest període les peces *Questa sera si recita a soggetto* (1930); *Lazzaro, Come tu mi vuoi* i *Non si sa come*.

El 1934 rep el Premi Nobel de Literatura, i el 1937 culmina la seva obra, que inclou poesia, prosa i novel·la, l'obra dramàtica *I giganti della montagna*.

més informació

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1934/pirandello-bio.html

el director

Francesco Saponaro

Nàpols, 1970

Considerat un dels directors joves més interessants de l'escena italiana, després de graduar-se a l'Acadèmia d'Art Dramàtic de Calàbria Palmi i del Màster per a organitzadors, administradors i directors de teatre de l'ETI, va començar la seva carrera com a ajudant de direcció de Toni Servillo, Marco Baliani, Francesco Silvestri i Renato Carpentieri. Ha format part de la Comissió Artística del Mercadante - Teatro Stabile de

Nàpols. Ha estat ajudant de direcció de Servillo a *Sabato, domenica e lunedì* de De Filippo el 2002 i a *Il lavoro rende liberi* de Vitaliano Trevisan el 2005, totes dues produïdes per Teatri Uniti, la companyia amb la qual desenvolupa al llarg dels anys una relació col·laborativa assídua.

Pel que fa a l'òpera, ha dirigit recentment *Il segreto di Susanna* de F. Ferrari, per al Teatre San Carlo de Nàpols, i amb l'Òpera Nacional de Dinamarca *Manon Lescaut* de Giacomo Puccini. En el seixantè aniversari de Radio 3-Rai, el novembre de 2010, va dirigir per a les ones *Spazio Lumière* de Nicola Lagioia i *Custodi*, en memòria de Carlo D'Amicis. Al juny del 2010 va dirigir el taller i l'espectacle *Occhi Gettati* a partir de textos d'Enzo Moscato per a la Masterclass de la Civica Scuola Paolo Grassi al Piccolo Teatro de Milà. Per al Mercadante-Teatro Stabile de Nàpols va coordinar el projecte especial *Vespertelli* (2009/2010) i va dirigir *Aspettando Godot* de Samuel Beckett; *L'orso* i *Una domanda di matrimonio* d'Anton Txékhov traduït per Fausto Malcovati (2005/2006 premi Girulà a la direcció); *Requiescat da R.I.P.* de Jiri Pokorny per al projecte a l'Est (2005).

Per a **Teatri Uniti** ha escrit i dirigit: *Yostakovi il folle santo*, sobre la vida i obra d'aquest compositor rus (2009/2010); *A causa mia - Il processo D'Annunzio-Scarpetta* (coproducció amb Mercadante Teatre Stabile di Napoli i Napoli Teatre Festival Itàlia 2008); *De Ira-Viaggio all'Averno* (2006); *La firma* de Václav Havel (2001); *Chiòve* de *Plou a Barcelona* de Pau Miró (Premi E.T.I.-Olimpici del Teatro al "millor espectacle d'innovació+2009, i premi de l'Associazione Nazionale Critici di Teatro al "millor espectacle revelació del 2008). A Madrid, al Centro Dramático Nacional, va dirigir *Plou a Barcelona*, en la versió castellana.

El novembre del 2007 porta a escena l'espectacle *Il petrolio* (que se situa a l'interior del complex petroquímic de Gela), ambientat entre els anys 50 i 60 del segle XX i que parla d'alguns emprenedors de aquell període com Adriano Olivetti, Enrico Mattei e Domenico La Cava, i que va comptar amb la col·laboració de l'arxiu històric de I.C.N.I.

Per a Rossotiziano ha dirigit els espectacles *Alè Alè Cita*, *32m² di mare circa*, *Arpa Muta* (menció especial Premi E.T.I.-Scenari 1997), tots ells inclosos en un projecte sobre la vida i l'obra de l'artista Pino Pascali; *Variazioni Majorana* sobre la misteriosa desaparició del físic Ettore Majorana; *L'ambecille* de Luigi Pirandello; *Le mura di Argo* d'Èsquil; *Il decimo anno* d'Eurípides i *Èsquil* per a les Orestíades de Gibellina 2000 (codirigit amb Andrea De Rosa), un espectacle a partir de *Les troianes* i d'*Agammennó* que també es va presentar al Festival Internacional de Keochang-Corea del Sud.

També ha dirigit cinema, i en destaquem els treballs *Come un eroe del Novecento* (2001) sobre el *Tartuf* de Molière dirigit per Toni Servillo amb la col·laboració de Cesare Garboli; *Sciabernò* (2002); *Chiòve* (2008. preliminar del Teatro Festival Italia) a partir del text teatral homònim, realitzat i transmès en directe des d'un apartament/plató dels Quartieri Spagnoli.

El 1995 i entre els cofundadors de la Compagnia Rossotiziano, reconeguda pel Ministero per i Beni e le Attività Culturali, col·labora en la preparació d'*Arpa muta*, *melopea per Pino Pascali*, *Variazioni Majorana*, *Apprendisti stregoni*, *Otello* de Shakespeare i *L'America contro* de Robert Oppenheimer.

la companyia

Teatri Uniti neix a Nàpols el 1987, de la unió de Falso Movimento, Teatro dei Mutamenti i Teatro Studio di Caserta, tres companyies que havien marcat profundament el panorama teatral italià i internacional de la segona meitat dels anys setanta, amb espectacles aclamats a Europa i als Estats Units.

A partir dels tres directors fundadors, Mario Martone, Toni Servillo i el malaguanyat Antonio Neiwiller, Teatri Uniti s'estableix com un laboratori permanent per a la producció i l'estudi de les arts escèniques contemporànies. Entrellaçant de manera innovadora el llenguatge pròpiament teatral amb el de la música, les arts visuals i el cinema, Teatri Uniti ha realitzat, a banda del muntatge de textos clàssics i contemporanis en els escenaris més prestigiosos dels quatre continents, alguns films independents, presentats amb èxit als principals festivals internacionals.

L'activitat de Teatri Uniti, a part de refermar individualitats artístiques prominents com Licia Maglietta i Andrea Renzi, ha consistit en promoure la participació creativa de nombrosos autors i artistes, com ara Peter Gordon, Enzo Moscato, Thierry Salmon, Leo De Berardinis, Steve Lacy, Fabrizia Ramondino, Carlo Cecchi, Anna Bonaiuto, Lino Fiorito, Roberto De Francesco, laia Forte, Peppe Lanzetta, Cesare Garboli, Stefano Incerti, Pasquale Mari, Marco Baliani, Andrea De Rosa, Francesco Saponaro, Enrico Ianniello, Tony Laudadio, Peppe Servillo, Cesare Accetta, Agostino Ferrente, Giovanni Piperno, Massimiliano Pacifico, Enrico Ghezzi, Mimmo Paladino, Daghi Rondanini, Franco Marcoaldi, Fabio Vacchi, Vitaliano Trevisan, Giuseppe Montesano, Paolo Sorrentino, Iacopo Quadri, Silvio Soldini, Pippo Delbono, Fabio Tanzarella, Pau Miró, Silvana Grasso, Vladimir Denissenkov, Marco Lena i Giorgio Battistelli.

Actualment els socis de Teatri Uniti són Angelo Curti, Toni Servillo, Andrea Renzi, Licia Maglietta, Roberto De Francesco, Pasquale Mari, Daghi Rondanini e Costanza Boccardi.

més informació <http://www.teatriuniti.it/>